

S ekkor jöttél te, Éj.

Ó legkedvesebb minden lányaim közt; s még most is látom én, és látni fogom örökkévalóságomban mindörökké.

Ekkor jöttél, ó Éj, s beburkoltad egy óriási szemfödőbe

A századost, a rómaiakat,

A Szűzet és a szent asszonyokat,

A hegyet és a völgyet, melyre leszállott az este,

S népemet Izraelt s a bűnösöket s együtt mind ki haldoklott, ki meghalt értük,

És Arimatiai József embereit, akik már közeledtek

A fehér gyolcslepelrel.

Rónay György fordítása

Brisits Frigyes

VÖRÖSMARTY KÖLTŐI ELINDULÁSA

Egy készülő Vörösmarty-életrajz egyik fejezetét kívánja bemutatni a jelen értekezés. Arra az időszakra szeretne rávilágítani, amelyet Vörösmarty pesti egyetemi éveit után Börzsönyben tölt el. Vörösmarty Pestről belső története szempontjából két fontos ható-elemet hoz magával: tanárának, Schedius Lajosnak befolyására benne felébredt érdeklődését a magyar mult iránt; továbbá állandó tárgykeresésének nyugtalanító izgalmát. Mindig és mindent megír. Dözsöl a műfajokban. Látszik, hogy a mű-forma csak ürügy, ennél fontosabb az önmagát közlés kényszere. Valamit vár: nagy terjedelmű és erejű ihlet vonzását, suggesztíóját, amely megszabaduljon önmaga céltalan és üres szétszóródásától. Amit ír, abból minden lehet: eposz, líra, dráma, csak léte hívó minta kell eléje. De egy nem lesz belőle. Ezt érezni versei belső idomain és felszerelésén: korabeli „lirai hangzatka”.

Vörösmarty, miközben „a száraz verseléstől” eljutott „a költés belső erejének” átéléséig, foglalkozni kezd azzal a gondolattal is, hogy verseivel a nyilvánosságra lép. Idáig csak önmagának írt. Csendben, egyre jobban izmosodó ihlettel érlelte tehetségét, versről-versre csiszolódott, alakult, ellenállhatatlanul jelentkező költői hajlamával élte legigazibb életét. Kifelé mindebből semmit sem árukt el. Szótlansága, andalgó magányossága, el-eltűnődő visszavonultsága inkább csak sajátos természetének tetszhetett, mint a költői lélek különleges velejárójának, amelyről — egy ideig — éppen környezetete tudhatott legkevesebbet. Kit is érdekelhetett volna, mint egyéni probléma, a költői egyéniség lélektana akkor, mikor maga a magyar irodalmi mű is idegen volt, amelyre „ha nem megvetéssel, de legalább hidegséggel tekintenek”, amely reménytelenül várta, hogy a magyar élet eszmei rendjébe mint egyenrangú elvet befogadják és elismerjék. Vörösmarty is legfeljebb azzal kelthetett Börzsönyben, környezetében figyelmet, hogy sok elfoglaltsága, terhes munkája között sem fáradt el érdeklődése az irodalmi művelődés iránt, annak ellenére, avagy talán éppen azért, mert eleinte egyedül, társtalanul állott.

A nyilvánosságra hívó alkalom szinte magától nyílt meg számára. Ott volt előtte a magyar nemesi udvarházak bejáratos folyóirata: a *Tudományos Gyűjtemény* s ennek szépirodalmi melléklete: a *Szép Litteratura*, amely megindulása óta járt a Perczel-családnak. De beköszöntött Börzsönybe az *Auróra* is. Vörösmarty mind a kettőt olvasta. A *Szép Litteraturában* nem sokat találhatott, ami kedvére vagy izlésére való volt, vagy amiből bárminő ösztönzést is meríthetett volna. Régeinek, meghaladottnak érezhette, amelyen már ő is túljárt. Annál jobban megragadta azonban az *Auróra*. Amt belőle feléje tárult, az maga volt az egész élő irodalom, „a Magyar Litteratura szép pirosló hajnala“, amellyel most találkozott így először. Íróiról részben már hallott, tudott is, részben itt ismerkedett meg velük.

Az *Aurórában* Vörösmarty előtt megnyíló irodalmi táj más volt, mint amit mutattak a korábbi zsebkönyvek: Petrózzai Trattner Mátyás: *Magyar Zseb-Album*, Kiss János: *Zsebkönyvecske*, *Magyar Dámák Kalendáriuma*, Igaz Sámuel: *Hébe*. „Magyar Auróra“ hajnalodott be rajta s egy derengő nacionalizmus régen várt sugarai készítették benne elő a magyar irodalom új napját. Írói már „nemzeti írók“, Bessenyei Társaságát felváltó második nemzedék, amely a nyelv-patriotizmus szenvedélyével már végleg felszabadította a deák-járom alól a magyar nyelvet, kiharcolta a nyelvnek, mint közügynek, egyetemes gondolatát és helyzetét, s a nyelv mértékével állította fel a magyar klasszikus író fogalmát: „Classicusnak az az Író mondathatik, aki a jó izlés szabásainak megtartásával, a nyelvnek pontos helyességét és a nyelv sajátosságainak ügyes használatát egybeköti“. Ez a nemzedék végére jutott a magyar nyelvújítás problémájának s a nemzeti nyelv jegyével megalkotott „Nemzeti Litteratura szeretetében és szolgálatában kereste a magyar nemzetiség bélyegét“. Ő minőségében a nyelv kikerül a grammatika elnyűtt köréből, „organos-erő, élet-principium“, „a nemzet lelkének“ kifejezője lesz, rajta keresztül valósul meg: „az ember emberiség, nemzetiség, és hazafisítása“. Ezért tekint fel ez az írócsoport a nyelvre, mint szent eszményiségre: „Szent fog a nyelv és különösen a nemzeti nyelv lenni, mind azok előtt, kik előtt a három tárgy szent, S ezért vallja róla: „A Nemzetek kulturája a nyelvvel serken fel... A nyelv a nemzeti kulturának első gradicsa“.

Sok van e gondolatokban, ami emlékeztet Herderre s a német romantikus filozófiára. Mindkettő most kezd elterjedni a magyar közgondolkodásban. De alapjai a magyarságnak elaléltóságából magához térő nemzeti ösztönéből forrtak ki. S ha az, ami az 1790/91. országgyűlésen s azóta történt, egy ideig a latin nyelvvel küzdelembe szálló reakciós folyamatot mutatja is, csakhamar egészen világos cél felé tör, a nyelv jelszavával elindított s annak a jegyében megharcolt első literalis szabadságharca lett a nemzet szellemének. Az aztán természetes volt, ami utána következett. A magyar nyelvvel együtt felszabadult a latinos műveltségnek eddigi egyirányúsága s az erősen széttagolt magyar írók a maguk nacionalizmusát, műveltség-eszményét és irodalomalkító programját sietnek a nyelv anyagává tenni s velük a nyelvnek immár nyílt területét kitölteni.

Ennek a különböző értelmezésű magyarságra törekvésnek élesen s zét-

váló rétegződését nyújtja az *Auróra*. Írói között van az öregedő Kazinczy — felvilágosult magyarságával. Az új, a honfoglaló nyelv fényében úgy áll, mint egy diadalmas gondolat meghiggadt hőse. A nyelvújítást már egyetemes jelentőségben látja s a nyelvet a szabad szellem letéteményének, mint a magyarság legnagyobb képessége és öröksége biztosítékát és olytatását tekintti.

Ott volt az *Auróra* írói sorában Kisfaludy Sándor. Ő az egyetlen, akinek — habár szűk nemesi osztályterületre elhatárolt, — de pontos és kész magyarság-fogalma van:

Tartsd meg Isten Fejedelmünknek.
Nemzetünknek, Törvényünknek
Háromágú kötelét!
Egy testté vált lételet.

És ott sorakozott fel az *Auróra*ban az írók új serege, tanítványai s ihletjei Virágnak és Berzsényinek, a deákosoknak és magyarosoknak, Anonymusnak és igazában az egész magyar multnak, küldöttjei az idők teljességének. Fogalmilag alig határozható meg az a forrás, amelyből felszökken magyarság-érzésük. Az idők logikája hozta őket. Jöttek, mert jönniök kellett. A politikum éppen úgy hiányzik belőlük, mint a történelmi távlatú szemlélődés. Egyelőre csak hősi mult-tiszteletből felszított lelkesülés, az odatartozás ethosza ég bennük. Hadi regéket, nemzeti drámákat, harc-szózatokat, „a magyarnak keblét tartós indulatokra felgyulasztó magyar ősi tetteket” írnak: Döbrentei Gábor Kinizsiről és Salamonról, Horváth Endre a Szittyá üdöröl, Kisfaludy Károly: Szilágyi Mihály szabadulásáról, Teleki József Eger vár ostromáról, Horváth István Árpádról, amint Pannonia hegyén áll. A mult ködének terhe megint s réjtelve omladozóban van. Szemere Pál magyar mythológia után vágyódik, s „a magyarok istene felől gondolkodik”. Horváth István pedig már szinte elragadtatásba esik: áldozatot bemutató Fő-tálotst lát s hallja az éjig felható ős magyar imádságot: „Aldott legyen a Magyar Nemzet Élő és Éltető Istene”. Valami szokatlan esemény van kitérőben. Nagy idők előestéjében áll mindenki, a vére, a multja, a történelem ismeretlen kelete felé fordul és — vár. Mintha valakinek a fogadására gyűlne össze ez a sok lelkesült izgalom s ki-kitörő hős-tisztelet. Ebben a kis írói csoportban készül a századelő legnagyobb eseménye: a multtal egybekapcsolódó, ehhez magát lelkileg hozzá hasonló történelmi magyarság felavatása. A nyelvszeretet fölnevelte a nemzeti műveltség legszebb egységét: a hazaszeretetet. Az irodalom új fejezet felé indította el a magyar történelmet. Kisfaludy jó címet választott folyóiratának: valóban *Auróra* volt.

Vörösmartyt az *Auróra*nak ez a történelemből táplálkozó magyarság-kultusza termékenyen és eddig elrejtett költészetét is igazolónan ragadhata meg. Érezhette, hogy időszerű úton jár. Mindegyik réteghez vonzotta valami, de egyéniségéhez, költői látásához legközelebbül és legkedvesebben Virágék iránya állott. Legkevesebb újságot azonban az *Auróra* nyelvében talált, amely átmetszetét mutatta a megbolygatott, a felzavart, a különböző nyelv- és stílusképzettel áterjesztett s friss kialakulásra váró

irodalmi nyelvnek. Sok volt itt a zavar, a hajszoltság, az erőtetettség, a mesterkélttség, de ugyanakkor tagadhatatlanul ott zsongott benne a költői nyelv-rügyezés sokszínű, gazdag, ifjú erjedése is. Mintha Vörösmarty e forrongó nyugtalanságban önmagát látta volna viszont! A nyelvújításnak az *Auróra*ba is átcsapó hatása sem lepte meg Vörösmartyt, nem is csinált belőle sem elvi, sem gyakorlati nehézséget. Már előbb megismerkedett vele. Amióta irt, a nyelvújítás szavai ellepték az irodalmat, tele volt velük a levegő. Vörösmarty elismerte és izlésével mérsékelten befogadta őket használatába. Ki tudja, honnan, kitől kerültek hozzá? A valóság az, hogy ifjúkori költészetében már ott szolgálnak. Javarészt olyan szó, amely mindmáig megmaradt s él tovább: Agyargó, alak, alkony, andalog, arcz, álom, álnok, árbocz, árny; — baj, báj, bájló, béke, bűn; — czim; — csalatott, csalogány, csalódás, csalódik, csend, csillám, csont; — dagály, díj, düh; — elme, enyhely, erő, esik, estszél; — ék, érdem, érdemény, évszak; — fellengés, fém, fény, fuvalom, fűlmile; — gyásztalanul, gyász, gyök, gyönyör; — hangzat, hirlő; — ijedelem, ingás; — kegy, keltem; kétj, kény, képzemény, képzet, két (kétség); — lak, lakhely, látkör, lebeg, létel, lomb; — menet, mulékony, mü; — negédes, nemzés, nyomorú, nyugat; — ör, őrangyal; — perczemet; — rejték, remek, remény, rém, rom; — sanyar, sir, sirlak; — szomj, szomorgó; — táj, társ, tulajdonos, tünemény; — ügy; — vágy, váz, veszély, vég, végzet, végzés, viadal, világ, visszhang, vita; — zavar. Mindezek az új szavak benne kavartak képzelete kohójában, az ő stílus-újításában. Ennek varázsában eltűnt újságuk vonzó vagy taszító érdeke. Vörösmarty nyugodtan láthatta, hogy nem maradt el kora új irodalmától. Sejtette önmagáról, hogy ő is ide való. Talán jobban, mint sokan mások.

Csak egy lehetett, ami Vörösmartyt szokatlanul érinthette az *Auróra* magyarság-programjában: hiányzott belőle az, amit Székesfehérvár történelmi hagyománya nevelt föl benne: „a szent királyok“-ra utaló gondolat öröksége. „Fehérvár“ című (1823) költeménye mutatja Vörösmarty magyarság-szemléletének első kifejezését. Az alap: a multnak és a jelennek összehasonlítása, a jelen sívár hanyatlásának feljajduló felismerése — Virág és Berzsenyi költői hagyatékából való. De a mérték és az arány, amelyre ez a viszonyítás felépül, egészen Vörösmartyé, aki Szent Istvánhoz, Szent Lászlóhoz és Kálmánhoz, mint a szabadság, törvény és a haza megalkotóihoz fordul vissza „a nemzet elaljasodott“ korából — új erőért. 1823-ban írja ezt a költeményét, amikor már élni kezd benne a Zalán futásának eszméje s még akkor is ebben a szintézisben látja a magyarságot. Sőt a Zalán futása conceptiója is itt világlik fel előtte s ebből az egységből sarjad ki. A mottó innen csendül fel:

Törvényt s hazát, mely ezredekre
Jusson, adánk kezetekbe: már ti
A nagy hazát nem képesek őrzeni,
Szép tartományit veszni hagyátok. Oh
Most tépni kezdvén léteteknek
Szent kötelét, mire várakoztok?

Vörösmarty ezt a szent királyokhoz fűződő kapcsolatot s vele egész történelmi szintézisét azonban csakhamar felbontja, végleg elejti s maga

is egészen áthajlik az Árpád-ideára, az ősmagyar időkre. Mi magyarázza meg ezt az ihlet- és anyag-áttételt, Vörösmartynak ezt az első lelki elhajlását? Miért nem lépett rá Vörösmarty erre a szent királyi költői földre s miért fordult vissza a honfoglaláshoz? Hiszen ott minden készen várta. Újszerűbb, merészebb is lett volna, mint Zrínyi, akihez ekkor kezd vonzódni. Talán azért, mert elnyomta a korszerű történelmi tárgy ránövő kényszere, talán azért, mert élesebb összeütközésbe került volna a törvény és szabadság eposza útján a tényleges kormányzati rendszerrel, talán azért, mert megalkudott a kor racionalista felfogásával, amely egészen elfeledkezett „a szent királyokról” s csak az ősi mult érdekelte? A tény az, hogy Vörösmartyban ez a fehérvári hang örökre elnémul. Eggyel több adat azokhoz az utakhoz, amelyeket Vörösmarty csak megkezdett, de sohasem járt végig. Izgató probléma arról a Vörösmartyról írni, aki — mint Michelangelo tanulmányai — csak nagyszerű torzó, tragikus végzete a maga geniális ihletének, soha el nem készült csonka szobor, meg nem nyílt titok. Kevés hozzá hasonló író akad a világirodalomban, akinek, mint neki is, oly sokszor hangtalanság lenne a története...

Ilyen belső és külső előzmények után jelenik meg első költeménye *Virág Benedekhez*, a *Tudományos Gyűjtemény* mellékletében: a *Koszoruban*. Nincs benne semmi rendkívüli. Hasonló költői levelekkel ekkor el volt árasztva az irodalom. S a költemény mégis fontos — Vörösmarty szempontjából. A szokásos ragaszkodó köszöntés — a korstílus szokásos dívatja szerint — minősíthető bóknak, itt azonban többet is tartalmaz: Virág irányának nyilvános megvallását, de ugyanakkor a maga költői munka-programjának feltárását is. A sorok között Vörösmarty szerény tudatossággal hivatkozik eddigi fejlődésére, a maga ihlet-történetére, úgy is lehetne mondani: egyéni tárgyterületére. Ő talált rá, egyedül, Virág csak erősítő példaadás volt. Virág és nem Berzsenyi! Virág a felriasztó, a kezdet, a nagy vető, az alapozó, a meglátó. Berzsenyi csak a szöveget fokozó, a hangékesítő és tartó. Virág a mester, Berzsenyi már a nem-sokára elért pályatárs. Vörösmarty megcsodálni való alázattal áll Virág előtt. Csak adatgyűjtő kedvéről beszél, egy még benne felhalmozódó, néma anyagról. Pedig ekkor már történeti drámák rajzanak lelkeben s képzelete az ősi időkről kezdi felszaggatni a történelem éjszakáját:

Engem serdülő korban megbájola nyelve
Győztes apáinknak, s noha lassan, szüntelen érzem
A titkos lángot, mely ösztönt nyujta erőmnek.
Így haladék akadozva soká. Megláttalak aztán
Kis számu jeleseink közt téged, s a mire eddig
Kedvem volt, megerősödvén példátok által,
Folyvást és hevesen követém...
Legtöbbször mégis történeteinkbe tekintvén.
Szívemelő tettet jegyzek ki az ősi időből.

Sokkal több jelentőséget tulajdonított az Aurórába beküldött másik két költeményének: a *Toldinak* s a *Juhász és Bojtárnak*. Vajjon megjelenhetnek-e, s ezzel beléphet-e az új irodalom munkásainak vágyva vágyott sorába? Versei mellé levelet is mellékel. Kisfaludy Károly válaszából, amely a levélről, mint Vörösmarty „szerény indulatja, hazafias

buzgósága tanujáról“ beszél, sejtethjük, hogy mennyire Vörösmarty lel-kének „kinyomata“ volt annak minden szava.

A *Toldi* igazi bajnoki vers, Vörösmarty olvasta Ilosvait, pontosan követi részleteit, csak a csehnek adott nevet s a szereplőket bővítette ki az anya és a leány személyeivel. A költemény annak a Vörösmartynak az alkotása, akinek temperamentuma ekkor már telítve van heroikus indulatokkal, képzelete pedig csupa villámlás és rengés. A versnek a me-rész és nagy hasonlatok, az izgatott cselekmény fokozása, az egymást dúló szenvedélyek párbeszédei antik epikai hőfokot adnak. Valahogy nem is illik bele a vers az *Auróra* szende tájékába, ahol „lány himzetekben olvad a mező, báj, csend terül el a kies virányokon, ékes virágok a csen-des érzetek rokoní, esdeklő bánat reményei repkednek szét s bizonyta-lan tárgyért hevül a lélek arany phantasiája“. Mintha Vörösmarty előre tudta volna ezt, költeményét záró szentimentális idilljével ellágyítja és divatossá finomítja annak nyers, vad hangulatát. Ezzel az engedménnyel *Toldi Kisfaludy Sándor-féle* „fájdalomtól mordonkodó, keblében vérző szívű“ regehőssé alakul át, aki mögött szinte hallani a rákiáltó szót: „Ne féltsd Magyar étedet!“ A vers stílus-egysége így megtört, a költői érték vesztes lett, de — olvasmány-értékhez jutott. Kisfaludy Károly el is fogadta közlésre.

Nem ez lett azonban a sorsa a *Juhász és Bojtárnak*. Kisfaludy el-ismerte, hogy „szép és lágyan írt idyll“, „nyelve tiszta és szép“. De — a szépnem kényeskedő előítéletére való tekintettel — megijedt, „a juhász és bojtár“ nevezettől. Több cselekedetet is kívánt s különö-sen „graecismust“ sürgetett. Visszaküldte tehát Vörösmartynak, hogy dolgozza át. Kisfaludy ítéletében a szerkesztő nyilatkozott meg! Egy nevén vezetett, de idejét megelőzően betoppánó, vendégjogot még nem kapott „pór“ szóért feláldozta az egész verset. Cselekedetet kívánt s ugyanakkor nem vette észre, hogy a költemény történése a bojtár lel-kében zajlik le s ide Vörösmarty szívéből van átültetve. Egyébként meglepő, hogy „graecismust“ követelt Vörösmartytól, aki „a dicső gö-rögöséget“ csak egyszer említi ifjúkori lírájában, itt azonban — utol-jára — áldozatul esett a görögösség epigon irodalmi divatjának s ti-pikusán korszerű szalon-idillt írt. Édeskés, lány tájhangulatával, andalgó, busongó olvadozásaival, kódalakként lengő leányszépségével, a szerel-met kedvesen példázó természeti képeivel, amelyből újra meg újra ki-fejlik „a képző erő és a szép emlékezet“ — a költemény odavaló volt az *Auróra* „sok színű koszorújába“. Sőt: A juhász és bojtár férfiatlanul szétlazított, ellágyított alakjai szélső alakrajzát mutatták a „graecismus“ elkorcsosodásának. Inkább tehát a műfaj sorsát kellett volna sajnálnia, mint a névtől a stílus megsértését s a közönség ízlését felteni.

Ez volt az első eset arra, hogy Vörösmarty kritikában részesült, még pedig — hite szerint — az arra legilletékesebb helyről. A kritika fájhatott neki, talán éppen azért, mert alapjában egy olyan műfajjal kapcsolatban érte, amely számára már elnyűtt is volt, s amelyet csak azért vett elő, hogy benne szerelmét leplezze s így valami belső igaz-sággal mentse ezt a hanyatló műformát. Nem a költeményen, hanem a tehetségén fájlalta a kapott sebet. A verset nem dolgozta át, de a műfajt

ott hagyta. Nemsokára majd újra elveszi, hogy más formában teremse újjá. Egy kis időre a lírától is visszavonult. Titkon dédelgetett drámaíráshoz tért vissza. A nyilvános elismerés elmaradt sikerének kárpótlását pedig baráti körének bizalmában és serkentésében kereste.

Ezt a baráti kört a bonyhádi, később pedig dunaföldvári plébános, Egyed Antal és káplánja Teslér László alkotta körülötte. Vörösmarty a Perczel-családon keresztül ismerte meg őket s ott tartózkodásának két esztendeje alatt „a Haza, az Ész s a Szív dolgában” igen meleg barátságot kötött velük, mely még Pestre távozása után is jó ideig eltartott. E baráti társasághoz tartozott levelezésével Klivényi Jakab nádasi káplán, majd berkesdi plébános, ki a pesti egyetemen volt Vörösmarty tanulójárja. S e körhöz csatlakozott később érdeklődésével Juranits László értenyi plébános is, akiről az irodalomtörténetírás eddig elfeledkezett.

Ez az „édes örömi” társaság, melyben a beszéd „csak a Haza, csak a litteratura volt” önmagában jellemezte a katolikus világi papságnak ezidőbeli irodalmi nemzedékét, amely párhuzamosan haladt a világi írókéival. A szerzetes tanári írók sora lassan fogyóban, ritkulóban van. Csak a szelid Guzmics Izidor csillaga ragyog még fenn, Virág Benedekre pedig az idő terhe nélküli szép nyugalmával száll rá az öregség alkonya. Révai Miklós már inkább tanár, Versegly Ferenc, Baróti Szabó Dávid és Rajniss József pedig meghaltak. A tőlük támasztott versengés harci zaja elült, finomultabb „tónus” váltotta fel, s a litteratori örökséget megfáradt kezükből a Kazinczytól „felavatott” világi papok lelkesültsége veszi át. Ők is odatartoznak a magyar irodalom „szép hajnalához”.

Igy együttesben egy egész korszakot képviselnek. Juranits László a régi magyar klasszikusok „édességének és könnyűségének” rajongója, Berzsenyi és Faludi tisztelője, az Auróra íróit azonban „erőszakos, izetlen, kifecamító módjaik miatt” már nem érti. Egyed Antal a deákos iskola és izlés neveltje. Ettől ihletve fordítja Ovidiust latinosan visszhangzó lantjával, elégiákat ír, s elfogja „a szép szándék” „atyáink harcát” megírni. „Erato heve” azonban a falu örömei között csakhamar kialszik benne. Klivényi Jakab nem tud kibontakozni, elsüllyed az önmagával vívott belső küzdelmekben. Csak az irodalom szeretete, mint nemesítő szórakozás, marad meg érdeklődésében. Teslér László az új idők literator-papja, Kazinczy barátja, lelkes magyar, művelt, sokat olvasó, választékos ízlésű, európai irodalmi látóköri, friss ember. Nem alkotó, inkább befogadó lélek, de tud irányítani, izgatni, ráhatni. Ő rá várt Vörösmarty kedélyi életének felhangolása.

E baráti társaság irodalmi hatása Vörösmartyra ma már nem látszik nagy jelentőségűnek. Inkább Kazinczy dicsősége ragyog róla vissza, mint amennyit jelent Vörösmarty fejlődésében. Együttlétük egy kis Szépmalmot varázsol a Dunántúl vidékére: Kazinczy nagy kedvével és szenvedélyével örülnek egymás literatori lángolásának, telnek el a Szép irodalmi csodálatával s „a vendégajkú nép” közt lelkesednek a magyar nyelv haladásáért. Különösen Teslér László a legodaadóbb Kazinczy-közvetítő. Kazinczytól tanulja az irodalom-szeretetet, a levél-stilust, a kedveskedő hangot, a dédelgető kritikát, a kiváló barátságával dicse-

kedő kevélykedést, és — a felfedezés vágyát. Legközelebb ő áll Vörösmartyhoz s viszont a legértékesebbet ő kapja tőle: a kitáruló bizalom baráti ajándékát. Teslér vezeti be Vörösmartyt Shakespeare világába, küldi meg számára Herder műveit, magyarázza neki Schillert. Ő olvassa elsőnek Vörösmarty költeményeit, drámáit s Vörösmarty csak az ő kritikáit hallgatja meg, de — feltűnő érzékenységgel.

A bonyhádi barátok közvetlen köre nem soká maradt együtt, csakhamar elszakadnak egymástól. Teslér László már 1821 őszén Pinczehelyre kerül, Egyed Antal pedig 1822 tavaszán paksi plébános. Így tehát csak levél útján találkoznak. E levelekből azonban valami rendkívüli tisztelet, a jövőendő nagyságnak adózó hódolat sugárzik Vörösmarty felé. Mindegyikük érzi, hogy köztük Vörösmarty az igazi költő; ők pedig lassan lemaradó, csupán „szép szándéku és lelkü zönögők“. Mindegyikük elárasztja őt azzal a legjobbal, amivel csak tudja. Versenyeznek abban, hogy ki fokozza Vörösmarty alkotó kedvét, ki avassa be tanácsaival — Kazinczy vágya szerint — a szépség titkaiba, ki legyen az érdem, hogy „a költésben nagyobb ösztöneire“ volt. Teslér elhalmozza könyvekkel s nagy jövő jóslásával hajol meg tehetsége előtt: „Én azt hiszem és tudom, hogy Te hazánknek nagyobb embere fogsz lenni, mint voltak Racine és Corneille... A hazát Te fogod dicsőíteni, s a haza Téged.“ Klivényi Jakab csodálattal szemléli Vörösmartyt, „hogy oly sok terhes munka alatt el nem csügged“. Juranits László Pázmánynyal és más hajdani jelesebb íróinkkal kívánja megismertetni, „hogy el ne tévessze a célt, és a mostani zavar között a tiszta folyamból merítsen“. Mikor pedig megjelenik a Zalán futása, Klivényi különben mindig fanyar és panaszos hangú levelén szokatlan öröm árad szét: „Dicsőitem Árpád győzedelmeiben a diadalmas író!“ Teslér boldog büszkeséggel írja meg Vörösmartynak Kazinczy e hozzá intézett dicséretét — az ő legnagyobb dicsőségét: „Literaturánk a maga új díszét, Vörösmartyt, Neked köszönheti...“ Többet is tesznek. Mindketten fáradhatatlan buzgósággal gyűjtik az előfizetőket Vörösmarty munkáira s „édes-örömmel“ terjesztik neve hírét: „Poétáink elsője“ jött meg! Mintha csak ők adták volna Vörösmartyt a magyar literaturának!

Vörösmarty baráti vonzalommal viszonozza ezt a sok-sok feléje hajló szeretetet. Ezen a viszonzáson a szerénységnek és a tiszteletnek különös bája is ömlik el. Egy pillanatra sem téveszti szem elől, hogy literátor-társai nemcsak barátai, hanem papok is. E magatartása határozza meg prózai, de főleg költői levelei hangnemét, melyben éppen annyi a most még eleven és áhítatos hit, mint a baráti ragaszkodás bizalmas melege. Persze, az a tény, hogy barátaiktól már távol él, s érzését levél útján közli velük, egy kissé stilizálja barátságát. De viszont a levél megszabadította a közellét zavaró feszélyzettségétől s jobban, őszintébben, beszédesebben — s ami e korban igen fontos: — irodalmibb formában is rábízhatta magányos, szenvedő szerelme titkait. Így lesz levelezése nemcsak az ő számára terhet oldó könnyítés, hanem baráti részére is lélek-váltás. Hiányzik belőle az önző kisszerűséggel csak önmagáról beszéltető egyoldalúság és unalom; igazi frissítő érzésoztás hullámszik benne. Valódi levelek! Mindegyikükhöz — az ő hely-

zetüknek megfelelően ír. Ebben éppen annyi férfias tapintat, mint művészi gyengédség van.

Teslérnek előre örül, hogy viszontláthatja s együtt örülhet vele:

A dolgainktól megmaradt üdöt
Ó mely vidáman fogjuk tölteni!
Együtt csevegvén; vagy hallván, ha lágy
Hangokra ébredt hegedűd hurjain
Szívszaggató nótáid zengenek!
Vagy tul az élet megszürcült körén
Shakespeare világát választjuk lakul,
Hogy, míg zajával eltelik szívünk,
Ne halljuk itt a külvilág zaját,
Mely édes álmainkat elveri.

Klivényi lelki vívódását a maga bánatával szeretné enyhíteni:

...keservedben keseredve veszek részt.

Egyedtől ő kéri „buba merült lelkének ... a kegyes ég legjobb adományát: a barátságot”.

Vörösmarty mindenről ír, de költői hajlamáról, vágyairól tartózkodóan, szemérmesen, jó ideig hallgat. Így tehát arról sem szól, hogy mit fogadott el barátai irodalmi tanácsából. Egyénisége erkölcsi szépségére vall, hogy a maga tervező szándékait elleplezve — amikor megtudja, hogy Egyed „az ősi hadak rendét s a mostanit” készül megénekelni, előre örül sikerének:

Ne titkold.
Önts, ha lehet, szaporán a magyar észre sugárt...
Nemzeti érzésünk gyulana általad is...
...De ha mindezt fényre vihethéd,
Mennyire jutna neved, mennyire érdemeid.

Később azonban, midőn titka kitudódik, fölenged és közlékenyebb lesz. Teslérnek megmutatja kéziratot munkáit, aki örvendezve adja tovább barátainak. De minden szerénysége mellett is Vörösmartyban mindvégig van valami határozottság s különmaradó távolságtartás. Útja világos, tudja, mit akar s a maga lábán kíván járni.

A bonyhádi idők rövid, de édes napjai is lassan lenyugszanak. A hivatás szava elszakítja egymástól a baráti kör tagjait. A levelek is ritkulnak, s aztán elmaradnak. Emlékek aranypora csillog fel utánuk. Így is volt jó. Ekkor lép Vörösmarty mellé a több, mint barát, az eddig is közös csodálattal körülrajongott eszmény: Shakespeare. Vörösmarty csztatlaul maradhatott vele, lehetett az övé. A bonyhádi Széphalom mellett nőni kezdenek az irodalom hegyóriásai.

Börzsönyben vagy Bonyhádon ismerkedik meg tehát Vörösmarty Shakespeare-rel, s nem szakad el többé tőle soha. Költői ifjúságának ő az első alakítója, s utolsó lángját is Shakespeare lehelete gyulasztja fel. A legnagyobb, s tehetségét folyton mélyítő és színező benyomást tőle veszi, s szellemi útítársa marad mindenkorra. A filológia már eddig is sok gondolat-anyag shakespeare-i átvételét mutatta ki Vörösmartyban, s bizonyos, hogy a kutatás e téren még nem fejezte be egészen a

munkáját, marad még kideríteni valója. Ennek a kölcsönzésnek azonban mélyebb alapjai vannak, s ezek Shakespeare és Vörösmarty költői alkátának rokon vonásáig érnek el. Nem szeretnők az „error admirationis” megtévesztő látszatával Vörösmartyt hamisan és fölöslegesen is érték-többletbe juttatni, s képessége körét hozzá nem méltóan megduzzasztani. De viszont a lélektani igazság tisztánlátásának vágya kívánja, hogy szemügyre vegyük e két rendkívüli tehetségnek egymáshoz való viszonyát.

Shakespeare minden közelébe jutó író magával ragad és meghódít. Nagyságáak szinte törvényszerű sodra elől Vörösmarty sem vonhatta el magát. Nem is ezen a tényen fordul meg egymáshoz fűződő kapcsolatok történetének jelentősége, hanem azon az állandóságon, amellyel Vörösmarty felszívta költői szervezetébe és megtartotta azt, ami Shakespeare-ban kifejezhetetlenül Shakespeare-ies. Nem átmeneti vagy részletes hatás-felvételről van tehát nála szó, hiszen akkor be kellett volna következnie az elszakadásnak is, amely nem jött meg, hanem valami egészről, egy mindig eleven folyamatról, amely itt kezdődött s Vörösmarty később kibontakozó sajátos alkotó természetével olvadt össze. Ebben mindig volt és van valami, ami egészen csak ő, de ebben a „csak ő”-ben is Vörösmarty úgy önmaga, ahogy Shakespeare-al dolgozta ki költői szervezetét azzá, amivé lett. A költői én kialakulásának azzal a ritka módjával állunk itt szemben, ahogy egy költő egyéniségének sérelme, vesztesége nélkül termékenyíti meg fejlődését, bővíti, tágítja formáit más költő egyénisége kisugárzásának befogadásával s így teljesedik ki a maga személyiségévé. Ez csak úgy lehetséges, hogy a két költő én, az „individuum ineffabile et incomparabile” mérhetetlenül gazdag és átláthatatlan területen, valahol és valamiben rokon.

Vörösmarty, mondhatni, fejlődése leglogikusabb s legszükségesebb pillanatában találkozik Shakespeare-rel. Élmény-vonzalma rátalál az őt lekötő legjobb anyagra: a történelemre, ihletét a heroizmus szenvedélye hevíti és izgatja, eszmélkedő hajlama, mely eddig is korát meghaladóan erett volt, mindinkább ráhajlik a lét általános szemléletére: mindent összefüggően kezd látni. Éppen ezzel az utóbbi vonásával kezdi elhagyni magyar társait s jut el arra a pontra, ahol tehetsége sors-fordulóhoz ér: vagy megáll s akkor visszahanyatlik Virág és Berzsenyi retorikus, de már fejlődni nem tudó pathoszára, magát túlélt klasszicizmusára, vagy pedig kitor az őt eddig hagyományaikkal felnevelő, de fogvatartó kezekből s arra az útra tér rá, amelyre öntudatlan erői ösztönösen irányítják és viszik. Ide azonban felszabadító kell. Ez volt Vörösmarty számára Shakespeare.

Angolul nem tud, német fordításban olvassa tehát Shakespeare-t, valószínűleg az akkor legismertebb Tieck-féle kiadásban. Vörösmartyt Shakespeare nem alakítja át, hanem magához emeli. Az alap Vörösmarty-ban megvolt hozzá. Kozmikus erejű és terjedelmű képzelete, amelyben elfér ember, természet és világ; gondolati és eszmei érzékenysége és szenvedése, amely világosságért, látásért és értelemért küzd s az igazság erkölcsi nyugalalmát keresi; egyetemes érzülete, mely együtt öleli fel a történelmi és az örök emberi létformát; nyelvének befelé

kibővülő térfogata és távlata, amelynek mindig volt érzelmi hajlékonysága, igazában azonban a gondolat boltozta fel és töltötte ki — elbírta a Shakespeare-i világ rászálló terhét, amely akkor is, azóta is az emberi lélek legnagyobb költői birodalma. Elbírta — de nem tudta magán egyenletesen elosztani. Vörösmarty — mint aki hirtelen jut fel egy hegy magasságába — Shakespeare-től féktelenül, egyszerre veszi át az egész ember s az egész élet látásának és feltárásának szenvedélyes szabadságát. Igen, igen! Ezt várta már régen, ennek homályos vágya feszült, viaskodott benne, ezt kereste, izgalmait, nyugtalanságát hánykodtató céltalanságában, tárgyhajszolásában, szavai sűrűjében, rejtekében: Így látni s felbontani az embert küzdelmei és története örök kettősségére: ösztöneire és szenvedélyeire, egyénisége törvényeire és sorsa kockázatára, erényei nagyságára és bűnei mélységére, erkölcsi fenségére és reménytelen kárhozatára, szerelme tündéri szépségére és lealjasító gyalázatára, léte boldog értelmére s világosságát vesztő elsötétedésére, Istenbe vetett alázatos hitére és végzetét átkokkal vereső kétségbeesésre, egy nemzett dicsőségére s az emberiség szégyenére, a teremtes remekére és elrontott rútságára — az ember minden végletességére és lehetőségére, megcsodálatóan és megfélemlítően. Így és nem úgy, ahogy eddig látta az Aurórában: „kékellő violák illatozása, szirtpatakok vad zajgási között, arany sugárok reszketése alatt, vagy előntve a sötét felhők közül kibukkanó hold titkos homályából, a szerelem rózsaláncával a homlokán, a föld határán túl szállongó ábránd-világos elmével“.

Vörösmarty meglátta ezt a shakespearei világot, ettől beleszédült a „költői erő“ élvezetének és kiélésének felszabadulásába, de elfeledkezett Shakespeare-ről: a művészről. Azt a fegyelmet, nyugalmat és tárgyilagosságot, amellyel Shakespeare megalkotta művészte valóságát, Vörösmarty elvesztette szemei előtt annak a sugalló világosságnak a fényénél, amely Shakespeare-ből csapott feléje. Elvileg és elméletleg még nem fedezi fel őt, hiszen nincsen vezetője hozzá. Nem is abból az irodalmi érték-távlatból szemléli, amellyel későbbi korában majd ő lesz az első igazi Shakespeare-magyarozó, hanem csak úgy ösztönös tetszésből. Mindenesetre Vörösmarty költői érzékének egyik legfényesebb vonása, hogy — kortársaitól elütően — nem fél Shakespeare-től, egészen elfogadja s minden „borzalmait“ ellenére is megszereti benne a legnagyobb költői csodát. Ezen az ösztönös vonzódáson követi Shakespeare-t s indul el az ember világa felé. Ő is az egész embert akarja látni, s vele az életet bemutatni; ő is úgy szegődik az ember mellé, mint Shakespeare: olyan érzésekkel s gondolatokkal telíti meg, amelyek a költői érdeken túl az embernek egyetemes létviszonyára, helyzetére, természetes és természetfeletti kapcsolatainak határterületére vonatkoznak. Vörösmartyból azonban hiányzik a mérték, az egész életet és minden embert intuitíve átélni tudó képesség. Ő csak drámai tért tölt ki, de nem ábrázol. Az embert nem az életből lesi el, hanem képzetéből egy helyzetbe vetíti ki. Cselekménye tárgyát egyoldalú indulati anyagból vonja ki — temperamentuma még hozzá a duzzasztó hőmérséklet! —, ez azonban nem az életnek tragikus vagy kiegyenlítő törvényszerűségjel megnyilatkozó alapszenvedélye. Ezért nem tudja eseményét egye-

temes emberi jelentőségre fölemelni s a lét leverő vagy fölemelő értelmét belőle fölmutatni. Alakjai is egy szenvedélyből vannak gyúrva, nem terjednek túl indulatuk határain. Nem tudnak megnőni olyan nagyra és olyan magasságba, hogy az ember szimboluma virágozzék ki rajtuk. Magukban maradnak s csak helyzetük magyarázói lesznek. Ami pedig megszólal bennük, az nem sorsuk önként felsajgó értelme, hanem Vörösmartynak rajtuk felrobogó gondolati pátosza. Vörösmartyt fiatalon érte a Shakespeare-i hatás. Ami e fiatalságban genialis és kész volt, azt halatlansul megtermékenyítette és magához hasonította, de ami fejlődésben volt, azt megzavarta: A tehetség és az erő arányait feldarabolta és szétválasztotta benne. E nagy távolságon át tűnt ki, hogy Vörösmarty sem embereket, sem világot nem tud teremteni. Egy alakja sem maradt, aki belőlünk való volna, mindenkori valónkhoz hasonlítana, hozzánk szegődne és költői örökkévalóságával segítene hordozni, vigasztalni vagy megsiratni az életet. Csak egy maradt meg drámáiból: az életet, a világot megkiáltó emberi hang. Zengése elfelejthetetlenül gyönyörű, de oly kísérteties és félelmes, mintha Shakespeare alakjainak kórusa zúgna, süvöltene ki belőle.

Vörösmartynak Shakespeare-hez hasonulása azon a történeti különbségen tört meg, hogy Shakespeare minden, az abszolút költő és művész volt, Vörösmarty pedig — anélkül, hogy tudta volna — csak romantikus. A francia és német romantikának nemsokára beözönlő drámai hullámai el is szakítják Shakespeare-től, de minden tőle kapott színt és vonást nem tudnak kitörölni belőle, annál kevésbbé, mert a romantikus alapot Shakespeare rakta le benne. Az igazi, a végleges Shakespeare-hatás Vörösmarty lírájában szigetelődik el. Gondolatainak mindent átfogó ereje úgy hat, mint az egész lét értékitelete, s ebben lírai ihletének zordon, ijesztő fenségével úgy ábrázolja az ember drámai lelkét, mint Shakespeare legmagasabb oromzatú alkotásában. Ha Shakespeare alakjainak el kellene hagyniok költői szülőföldjüket, Vörösmarty lírájában otthonra találnának.

Az a lenyűgöző hatás, amellyel Shakespeare Vörösmarty figyelmét lefoglalta, szükségképen vonta maga után Vörösmarty drámáiról ihletének megtermékenyülését. Vajjon Vörösmarty már Börzsönyben elolvasta-e Shakespeare minden munkáját, erre nehéz felelni. Csak annyi bizonyos, hogy Shakespeare-nek a családi, a rokon viszályokon alapuló történeti drámái ragadják meg először figyelmét. Lehet, hogy azért, mert éppen ekkor olvasta Virág Benedek Magyar Századaiban Salamon történetét. Különbén Kisfaludy Károly példája is vissza-visszatér vágyódásába és emlékezetébe: „Kisfaludy Károly darabjainak előadatása megkedveltették velem a színjátékokat”.

Úgy érzi, hogy az ő ideje is eljött. Már eléggé megerősödött a példákon. Drámákat kezd írni.